

**O rumělce a disimilaci zubnic
aneb Proč chodit k dědečkovi, když tu máme Děda
2. část - dokončení**

Navazují na první část tohoto půleného příspěvku, jehož cílem je nabídnout (a především zdůvodnit!) vysvětlení, jak Jedovnice přišly ke svému jménu a jak se toto jméno v průběhu věků vyvíjelo. Minule jsem skončil výpisem lokalit, jejichž jméno obsahuje počáteční „Jed-“ – nyní jen zopakují vývoj jejich názvů:

Gedow 1365, 1390, 1410, 1447 1672, 1718, 1751 > *Jedow* 1846, 1872 > dnes *Jedov*
Dyedomylicz 1316 > *Diedomilicz* 1415 > *Diedomylicze* 1435 > *Diedomielicze* 1543 > *Gedomelicze* 1599 > *Gedomielitz* 1713, 1757 > dnes *Jedomělice*
Dyeduchow 1379 > *Gedauchow* 1569, 1629, 1654, 1681 > dnes *Jedouchov*
Gedausow 1545 > *Jedausow* 1654 > dnes *Jedousov*
Diedraze 1569 > *Diedražie* 1654 > *Jedrasch* 1790 > *Gedraž* 1790 > *Jedraž* 1854 > dnes *Jedraž*
de Gedowar 1371 > *de Gyedowar* 1389 > *Gedowary* 1514 > dnes *Jedovary*
Mensdorf > v roce 1951 osada přejmenována na > dnes *Jedvaniny*
Jedová hora (u Berouna) – německy *Gifberg (Jedová hora)*, na starých mapách i tvar *Dědova hora* – tak i dnešní lidový název.

Jedová hora (u Olomouce) – nezískal jsem žádné informace.

Jen připomenu, že místo „J“ se psalo „G“, např.: *Gedow* = *Jedov*; *de Gyedowar* = *z Jedovar*; *Gedowicz* = *Jedovice*. A staročeskou výslovnost: *Jedou*, *z Jedouar*, *Jedouice*.

Výpis pochází převážně z obsáhlého díla *Místní jména v Čechách* (Ant. Profous, 1947-1960). A tady mne velmi upoutal jev zvaný *disimilace zubnic*. Zubnice jsou hlásky tvořené opřením jazyka o zuby (nás zajímá *t*, *d'*, *d*). Disimilace znamená rozrůznění – tam, kde podobně tvořené hlásky činí rozlišovací potíže mluvčím i posluchačům (viz jazykolamy typu *pštros s pštrosicí* ...). Ve výše uvedeném jde o rozlišení „Děd-“ či „Dět-“ na srozumitelnější „Jed-“, tedy historický vývoj *Dědomilice* > *Jedomělice*; *Děduchov* > *Jedouchov*; *Dědraž* > *Jedraž*.

Na Moravě jsou dva doklady – ale odlišné disimilace „Děj-“: vsi *Dědice u Vyškova* a *Dědice u Mor. Budějovic* – u obou v místním nářečí *Dějice*, obyvatel *Dějičák*.

Hlásky „d“ a „j“ však znějí stále podobně – viz vývoj *angelus* > *anjel* > *anděl* nebo *dětel* (staročesky) > *jetel*. A tak dochází i k ději opačnému – *asimilaci* – kdy se odlišné hlásky spodobňují (*Jedová hora* > *Dědova hora*). Tyto disimilace i asimilace ve výslovnosti jsou jevy „živelné“, nelze je zařadit místně ani časově (do nějakého ohraničeného historického období). Až moderní doba s úředními psanými názvy zbrzdila tyto procesy.

Jeden téměř d'ábelský příklad střídání asimilace a disimilace: *Jedibaby* 1295 > *Diedibaby* 1350 > *Gedybaby* 1384 > *Dyedybaby* 1395, 1400, 1462 > *Gedibaby* 1547 > *Diedibaby* 1586 > *Gedibaby* asi 1600 > *Dědibaby* 1947 (oficiálně) / *Jedibaby* 1947 (lidově). A uvedu ještě další dostupné doklady z díla Ant. Profouse:

A) *Jekow* 1414 > *Diekow* 1473 > *Gekow* 1548 > *Jekow* 1654 > dnes *Jekov*; B) *Ječín* 1654, 1661 > *Ječany* 1670, 1753 > *Ietschan* 1720 > dnes *Děčany*; C) *Gyetssowycz* 1318 > *Geszucwicz* 1341 > ... > *Geczowicze* 1574 > *Dieczowicze* 1583 > *Geczowicze* 1592 > ... > dnes *Ječovice*; D) *Jeczny* 1379 > *Gegiczny* 1384 > *Diediczny* 1544 > dnes *Dědičny*; E) *Dechan* 1226 > *Dieczan* 1392 > *Dieczany* 1411 > ... > *Dieczany* 1592 > *Jetschan*, *Jenczan* 1787 > dnes *Děčany*; F) *Daczin* 1128 > *Decin* 1183 > *Dechin* 1220 > *Gechin* 1283 > *Dieczin* 1348 > *Tatzn*, *Taczen*, *2x Geczin* 1383 > *Gyeczin*, *Geczin* 1384 > *Teczin* 1390 > *Dyeczin* 1394 > ... > dnes *Děčín*; G) *Dielauss* 1419, 1429 > *Dielauss* 1546 > *Gelauss* 1584 > *Tiliss* 1615 > ... > dnes *Dělouš*; H) *Dgeteli* 1337 > *in Dietele* 1418, 1542 > *Dietelij* 1553 > dnes *Děteli*, obyvatelé lidově *Jeteláci*; I)

Dyeticz 1295 > ... > *Dyetenytz* 1424 > *Gyeticz* 1599 > *Dietienitze* 1654 > *Jettenitz* / *Getenicze* / *Dietenicze* / *Dethinicze* 1790 > dnes *Dětenice*; J) *ves Theodorico* 1347, 1349 > *Gettrichowa* 1547 > *Dyttersdorf* 1654 > *Jetřichowa* 1848 > dnes *Dětrichov*; K) *Jenyn* 1379 > *Dynin* 1541 > dnes *Jenin*; L) *Yeres* 1282 > *Jerzn* 1289 > *Gern* 1291 > ... > *Gerzen* 1544 > *Dirznj* 1575 > *Geržen* 1623 > *Girsyn* 1654 > ... > dnes *Jeřeň*; M) *Getonowicz* 1334 > *Dyethonowicz* 1336 > *Dyetonowicz* 1357 > *Dietanowicz* 1476 > *Getenowicze* 1654 > *Getenowice* 1840 > *Dětanovice* 1854 > dnes *Jetenovice*; N) *in Dietoniczich* 1398 > *Dietienicze* 1543 > *Getonicze* 1654 > *Detonice* 1671 > *Getonice* 1675, 1707 > dnes *Jetonice*.

Tedy celkem 18 různých lokalit, u nichž v minulosti došlo (i opakovaně) k záměně počátečního *D* a *J*! A je do očí bijící, že naše Jedovnice opakovaně prošly ve 14. století podobným vývojem: *Iedawicz* asi 1350 > *Dyedowicz* 1371 > *Gedowicz* 1376 > *Diedowicz* 1386 > *Gedownicz* 1390. Je to podobnost čistě náhodná? Odkud se vzala jména oněch „podobných“ vsí? U *Jedova* není původ jasný. *Jedomělice* – původně „ves *Dědomila*“. *Jedouchov* – původně „ves *Děducha* / *Dětucha*“. *Jedousov* – původně snad „ves *Dědouse*“?! *Jedraž* – od jména *Dědudrah*. *Jedovary* – od vaření jedů (podobně *Mydlovary*) – může jít o skutečnou výrobu i o hanlivý název od sousedů, reagující na nějakou historickou událost – např. vraždu či úroveň krčmy (srovnej blízké *Pikanov* = *Lipovec*). *Jedibaby* / *Dědibaby* – od osobního složeného jména *Dědibab*.

Uvedené analogie mne utvrdily v názoru, že název *Jedovice* je odvozen od osobního mužského jména – a ne od něčeho jedovatého. Pojmenovávání vsí po lidech připadalo do úvahy až v rozvinutém středověku. Velmi často se názvy tvořily staročeskou přivlastňovací příponou „-ov“ (později „-uov“, dnes „-ův“) – *ten Petrov*, *ten Pavlov* ... což znamenalo jen Petřův, Pavlův. Nebo příponou „-ice“ – *ty Bohušice*, *ty Jedomělice* ... ve významu ves Bohušova. Nebo složenou příponou „-ov+ice“ – *ty Vilémovice*, *ty Petrovice* ... a *ty Jedovice*!?

Vodítkem mi byla *Staročeská osobní jména a naše příjmení* (J. Svoboda, 1964). Do 14. století u nás převažovala jména staročeská (a starogermánská). Nejstarší slovanská jména byla patrně jednoduchá – doloženo např. *Baba*, *Cep*, *Dehet*, *Kule*, *Děd*. Zdá-li se to směšné, vzpomeňme na indiány (např. *Sedící býk*). Lidé vždy názvy nového tvořili z existujících pojmů (*myš*, *počítač*). I dnešní křesťní jména mají svůj pradávny, už dávno zapomenutý význam (např. *Onďřej* – z řeckého *statný*, *Sylva* – z latinského *les*). Z jednoduchých jmen vznikala nová skládáním (*Jaro-slav*, *Bořivoj*, *Pře-mysl*, *Dědo-mil*) nebo příponami (*Václav-ík*, *Děd-oš*) nebo zkracováním - Indoevropané k němu vždy měli sklon (kromě jmen panovníků!) - *Vacek*, *Váca*, *Vach*, *Vašek*, *Váša*, *Vaněk* ... *Jára* .. *Bořek* ... *Přema* ... srovnej dnes *Jedovnice* = *Jedůvky* / *Jedasy* (popř. *Koťasy*, *Vilasy*, *Senec*, *Šofka*). Až později bylo nutno kvůli větší koncentraci lidí odlišovat nedědičnými přízvisky (*Vašek Pastýř*, *Ondra Lysý*, *Janek Petřův*, *Jiří Kotvrda*) – z těch se vyvinula dědičná příjmení.

Pro nás je nejpravděpodobnější jméno *Děd* (ať jednoduché či vzniklé zkrácením), vyloučit nelze *Dietě* (= *Dítě*), ani zkráceniny ze starogermánských jmen – *Dět-mar*, *Dět-řich*, *Dět-leb*. Problém je v tom, že nejstarší zápisy ukazují na tvar *Jed-ov-ice*. K disimilaci by muselo dojít v poměrně krátkém čase mezi předpokládaným založením vsi a první písemnou zmínkou. Napadla mne ale jiná věc – pokud je doložena disimilace u místních jmen, proč ne u osobních – a našel jsem doklad *Dietrich* > *Dětrich* > *Jetřich* (a ves *Jetřichovice*). A tak jsem „výtušil“ staročeské osobní jméno *Jed* – v duchu výše uvedeného mohlo vzniknout disimilací ze jména *Děd* – ale mohlo jít i o osobní jméno jednoduché (jako *Cep*, *Květ*, *Kyj*). Pro jistotu jsem nahlédl do zmíněného *Machkova Etymologického slovníku*, jaký je vlastně původ slova „jed“. Souvisí se slovem *jedlo* (jídlo) - i dnes říkáme o člověku „otráveném“ že se „užirá“, o člověku „plném jedu“ že je „dožraný“. Slovo „jedový“ znamenalo i „protivný, vztekly“, ale též ojedinéle „studený“ (*jedový vítr*). Pokud by existoval např. *Děd* - cholerik, měli by jeho vrstevníci hned dva důvody říkat mu *Jed*.

Uvedu ještě doložená osobní jména: *Děd, Dědoš, Děduch, Dědovic, Dědomil, Dědoslav – Dětoch, Dětoň – Dětleb, Dětmar, Dětrich / Jetřich*. A další názvy vsí: *Dědek, Dědičky, Dědkov, Dědov, Dědová, Dědovice, Dětkovice, Dětmarovice, Dětrichov, Dětrichovice, Jetřichovec*

Na úvod jsem naznačil, že moje nové vysvětlení není úplně nové. Až na konci svého bádání jsem narazil na publikaci *Moravská jména místní* (Fr. Černý - P. Váša, 1907). Autoři již tehdy odvozovali název vsi *Jedov* od osobního staročeského jména *Jěd* (ale neuvádějí, kde je doloženo), u *Jedovnic* ovšem znali až podobu s „n“ – při znalosti původního *Jedovice* by jistě přišli ke stejnému závěru. Další směr nadlouho určil svým výkladem R. Šrámek – u *Jedova* se postavil k odvození od jména *Děd* zdrženlivě, stejně jako u *Jedovnic* považoval za nejpravděpodobnější souvislost s výrobou jedu.

Ještě zbývá vysvětlit, jak se z *Jedovic* staly před r. 1400 *Jedovnice*: Název je téměř jistě odvozen od termínu *jedovník* = *travič* nebo *člověk vyrábějící jedy* (podle Šrámka). Nevěřím (na rozdíl od Šrámka), že by tehdy šlo o skutečné výrobce skutečných jedů – jsem přesvědčen, že šlo o přezdívku od obyvatel okolních vsí. Zkrátka obyvatelé vsi *Jedovice* byli hanlivě nazýváni *jedovnicí* (traviči) – a z toho přešel název i na ves (*Jedovnice* = *ves jedovniců-travičů*). Podobně *Sokolníky* 1464, 1481 > *ty Sokolnice* 1494 = *ves sokolníků* či *Slatina* 1364 > *ty Slatinice* 1405 = *ves slatiníků*. K přechodu hanlivých názvů obyvatel na název vsi snad lze uvést analogické *Hrdlořezy, Všelysy* (ves plešatců), *Všetaty* (tat = staročesky zloděj) či *Mrchojedy*. Množnému číslu vyhovují i doložené tvary z českých textů „na *Jedovnicích*“ (1404) a „z *Jedovnic*“ (1415). Pak ale velmi rychle převládá tvar „*ta Jedovnice*“ – četné doklady od r. 1436 do r. 1585 – snad vlivem názvu typu *ta Koprův-nice, ta Oleš-nice, ta Kulov-nice*. Ale už r. 1595 píše blanenský úředník Jiří Skřivánek „*Janovi Šišmovi do Jedovnic*“, což je návrat k „logickému“ množnému číslu.

A resumé celého bádání: Zapomenout musíme na dědečka a Crhu „*jedoucího v nic*“ i na železářskou pec „*jedovnicí*“. Zcela nepodložené se jeví odvozovat název *Jedovnic* od výroby jedů. Velmi nepravděpodobný je název pro studené, nevlidné místo. Vyšší pravděpodobnost má odvození od dýmnych středověkých technologií (viz vápenky v *Jedově?*) – v *Jedovnicích* ovšem nemáme doklady a chybí analogie odjinud. Pak by patrně původní tvar byl „*ta Jedovice*“.

Z analogií se jako nejpravděpodobnější zdá odvození názvu od osobního jména (pravděpodobně *Děd* či přímo *Jed*) – pro období předpokládaného vzniku vsi je charakteristické pojmenování po lokátoru („zakladateli“) i použití jmen staročeských. Je v souladu s tušeným předkOLONIZAČNÍM založením (kolonizace byla převážně „německá“) i s tvorbou názvu „*ty Jed-ov-ice*“. Písemné zmínky dokládají i u *Jedovnic* disimilaci / asimilaci počátku *Jed~ / Děd~* analogicky k příkladům z Čech (*Jedovnice* jsou jediným dokladem této změny na Moravě). Stejným způsobem jako *Jedovnice* lze vysvětlit i název vsi *Jedov, popř. i Jedousov*.

Veselá historka na závěr: Přestože je zhruba od r. 1600 název „*ty Jedovnice*“ neměnný, zmatek vnesl r. 1901 Jan Knies ve *Vlastivědě moravské* – s odvoláním na dávnou minulost označil za správné „*ta Jedovnice*“ a tvar „*ty Jedovnice*“ jen za lidovou nesprávnou variantu. A tak, když asi roku 1995 sepsal synek tehdejšího starosty dr. Fránka na blanenském gymnáziu slohovou práci o svém bydlišti, paní profesorka mu ji červeně poopravovala na „*ta Jedovnice*“. Nezvíklal ji ani telefonát otce - starosty. Až po předložení úředních dokumentů uznala, že i „*ty Jedovnice*“ je tedy přípustné... A lidé ne-místní tápou dodnes – viz novinářské texty typu „... a z *Jedovnice se dostaneme do Rudic*.“ Tak to byla taková pěkná tečka za tím našim případem.

Josef Plich

Příště: Druhá první písemná zmínka o *Jedovnicích* aneb *Není advocatus jako advokát*.

U *Sokolnic* je střídání *Sokolníky / Sokolnice* opakované: *de Czokolnitz* 1350 > *z Sokolnik* 1464, 1481 > *v Sokolniczych* 1494 > *z Sokolnik* 1578 > *ze vsi Sokolnik* 1582 > *na tvrzi Sokolniczych* 1596 > *ves Sokolníky* 1598 > *Sokolnitz* 1673, 1718, 1720, 1751, 1798, 1846, 1850, 1872 > *Sokolnice*.

U *Slatinic* také nebyl vývoj přímočarý: *in villa Zlatinan Maiori* 1249 > *Lateyn* 1364 > *ve Velikých Slatinicích* 1405 > *Slatinice* (u Olomouce). *Slatina* = bažinaté místo vznikající zarůstáním vodních ploch v nízkých polohách. Rudolf Šrámek ještě rozlišuje *slatiňan* = kdo bydlí na slatině vs. *slatiník* = kdo pracuje se slatinou nebo kdo bydlí na slatiněm místě. To jsou věci!

Přezdívka „jedovník“ = travič pro obyvatele *Jedovic* se vysloveně vnucuje – pokud by bylo moje tušení správné a název pocházel od osobního mužského jména, po asi 150 letech by to už bylo pozapomenuto a zůstával by jen jedovatý význam toho jména.

Ještě jsem se k tomu vrátil v dubnu 2006 – viz soubor *Zprav 23*.

Ještě: CDB III, 424,5 k roku 1240; v textu *Ditschin*, tj. hrad Starý Jičín.

CDB II uvádí v index nominum heslo „*Dyedov – Dědov, rivulus faciens metam circuitus Hranice* (1201) 367,25. Tedy jasně odvození od jména *Děd*.

Navíc tam je i:

Dedus – Děduš, presbyter et vicarius Olomucensis ecclesiae (1208) 73,30

Detoh, Detho – testis in Moravia (1210) 393,1; 396,25